

*De la identitat personal a la identitat nacional*¹

ÀNGEL CASTIÑEIRA*

El fenomen de les (noves) reclamacions identitàries ha obligat la filosofia i les ciències socials en general a plantejar de nou la qüestió de la identitat personal i de les identitats col·lectives. Per què els éssers humans diem que tenim una identitat? Per què també atribuïm una identitat a determinats col·lectius, com empreses, pobles o nacions?

La major part d'estudis sobre filosofia de la ment arriben a la conclusió que la identitat personal és una dimensió interactiva que depèn, d'una banda, de factors o disposicions psicològics i neurofisiològics i, de l'altra, de factors socials i culturals. La identitat personal és, al cap i a la fi, una construcció individual i comunitària, un estat de consciència dinàmic fruit d'una llarga cadena de transformacions. No som, sinó que arribem a ser el que som. No tenim una identitat prèviament fixada sinó que anem elaborant un sentiment d'identitat.

La identitat personal és aquella estructura subjectiva, relativament estable, caracteritzada per una representació complexa, inte-

* Professor i director del Departament de Ciències Socials d'ESADE (Universitat Ramon Llull).

1. Una primera versió d'aquest text va aparèixer publicada com a «Naciones imaginadas. Identidad personal, identidad nacional y lugares de memoria». A: RESINA, Joan Ramon; WINTER, Ulrich (eds.). *Casa encantada. Lugares de memoria en la España Constitucional (1978-2004)*. Vervuert: Iberoamericana, 2005.

grada i coherent del jo, que un agent humà ha de poder elaborar en interacció amb els altres dins d'un context cultural particular en el transcurs de la seva conversió en adult i que anirà redefinint al llarg de la seva vida en un procés dinàmic de recomposicions i ruptures. La identitat personal és una construcció narrativa dinàmica i múltiple que necessita la connexió intertemporal (continuitat), la capacitat d'integració del conjunt de vivències i el reconeixement dialògic dels altres.

De manera anàloga, crec que és factible atribuir a l'àmbit col·lectiu de les identitats nacionals un procés de construcció identitària semblant al que acabem d'explicar per a l'àmbit personal. El «qui sóc jo» i el «qui som nosaltres» fan referència a un actor o uns subjectes socials que es comporten com si existís en ells (o entre ells) una certa unitat de continuïtat i acció i que atorguen un sentit al que fan. En tot cas, per a les ciències socials, les nacions no deixen de ser realitats conceptuals no més artificioses, abstractes i construïdes que la pròpia realitat dels individus.² Persones i nacions s'assemblen pel fet de ser, fins a cert punt, més artefactes que coses la naturalesa de les quals ens vingui donada.³ Les nacions, així com altres determinades col·lectivitats, representen el paper de veritables actors en l'espai públic, i —tal com ha argumentat C. Ulisses Moulines— el predicat «x és una nació» l'apliquem a entitats que tenen una existència real però no observable directament és, doncs, un predicat de caire teòric i, per tant, no reductible a predicats observacionals o «fenòmens».⁴ D'aquest gènere de realitat (vàlid per a les nacions i per a totes les construccions de la identitat social) J. Searle i N. McCormick en diuen *fets institucionals*: realitats socials i simbòliques que sorgeixen de l'assignació d'estatus a fenòmens per mitjà de la intencionalitat

2. PÉREZ AGOTE, Alfonso. «La identidad colectiva: una reflexión abierta desde la sociología». *Revista de Occidente*, 56 (gener), 1986, pp. 76-90.

3. GLOVER, Jonathan. «Naciones, identidad y conflicto». A: McKIM, Robert i McMAHAN, Jeff (comp.). *La moral del nacionalismo*, vol. 1. Barcelona: Gedisa, 2003, pp. 27-52.

4. MOULINES, Carlos Ulises. *Manifest nacionalista (o fins i tot separatista, si volen)*. Barcelona: La Campana, 2002.

collectiva,⁵ és a dir, són realitats l'existència de les quals no depèn de la seva condició «física» o «extensa», sinó que són «comunitats imaginades»⁶ que depenen de les actituds proposicionals o de les creences de les persones.⁷

Les nacions necessiten també continuïtat (temporal, demogràfica, territorial, cultural, política), reconeixement intern i extern, donar coherència i diferencialitat a les vivències compartides dels seus membres i construir i interpretar la seva identitat narrativa a través de la seva pròpia memòria biogràfica: la memòria col·lectiva.

Per a Luis Villoro, les identitats col·lectives són representacions intersubjectives compartides pels individus d'una mateixa col·lectivitat i constituïdes per creences, actituds i comportaments específics que són comunicats a cada membre per la seva pertinença a aquest mateix col·lectiu.⁸ Aquesta manera de sentir, comprendre i actuar en el món i en formes de vida compartida requereix expressar-se en un marc normatiu i cognitiu estable: en institucions, en comportaments regulats, i en el bigarrat món simbòlic de la cultura (artefactes, objectes artístics, coneixement, etc.), perquè la cultura és la condició que crea i preserva el vocabulari de la nostra autocomprensió. Les identitats col·lectives generen, de retruc, un sentiment positiu específic de dignitat, autoestima i orgull de pertinença que les converteix, en molts casos, en necessàries per a la l'autorealització personal.

Charles Taylor formula tres característiques fonamentals que fan possibles les identitats col·lectives: *a)* que hi hagi un horitzó moral o un conjunt de valors àmpliament compartits pels seus membres, *b)* que hi hagi la voluntat d'unió de la majoria per formar un actor

5. BASTIDA FREIXEDO, Xacobe. «La identidad nacional y los derechos humanos». A: CALVO GARCÍA, Manuel (coord.). *Identidades culturales y derechos humanos*. Madrid: Dykinson, 2002, pp. 109-159.

6. ANDERSON, Benedict. *Comunidades imaginadas. Reflexiones sobre el origen y la difusión del nacionalismo*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1993.

7. MILLER, David. *Sobre la nacionalidad. Autodeterminación y pluralismo cultural*. Barcelona: Paidós, 1997.

8. VILLORO, Luis. *Estado plural, pluralidad de culturas*. Mèxic: Paidós, 1998.

comú, i c) que arribin al reconeixement per part d'altres collectius significatius.⁹

A continuació intentarem explicar com algunes identitats col·lectives es converteixen en identitats nacionals.

LA CULTURA NACIONAL

La cultura nacional és un sistema simbòlic compartit per un grup de persones que, des del punt de vista temporal, fa de mitjancer entre el passat i el futur al mateix temps que els proporciona sentit i mobilitza sentiments (com el de solidaritat, pertinença o lleialtat) que els uneixen per viure junts el present. Entenem els símbols com a expressions visuals o físiques que fan referència o ens remetent a, ajuden a estructurar, reforcen o intensifiquen, la identificació amb determinats ideals, creences, valors o sentiments compartits per un col·lectiu humà. Quan parlem d'una cultura nacional ens referim, doncs, a un sistema simbòlic transhistòric que permet que la nació arribi a ser «un laboratori d'experiències, de comparacions interespacials i intertemporals, capaços de tornar a col·locar-nos en la perspectiva de continuïtats».¹⁰

La cultura nacional ajuda a arribar a l'autoconsciència de grup, defineix els models de socialització bàsics, prescriu determinats comportaments, reforça un conjunt de valors compartits i dóna una certa organització formal de l'espai públic. La cultura nacional és una forma de vida col·lectiva, amb un repertori compartit de creences, estils de vida, valors i símbols i que, per tant, dóna forma a la manera de pensar, percebre i sentir de cada un dels seus membres.¹¹

9. CASTIÑEIRA, Àngel. «Identitat, reconeixement i liberalismes. Un debat al voltant de Ch. Taylor». A: REQUEJO, Ferran (ed.). *Pluralisme nacional i legitimitat democràtica*. Barcelona: Proa, 1999, pp. 105-128.

10. BRAUDEL, Fernand. *La identidad de Francia*, vol. 1. Barcelona: Gedisa, 1993, p. 19.

11. LLOBERA, Josep Ramon. *De Catalunya a Europa. Fonaments de la identitat nacional*. Barcelona: Empúries, 2003; i LLOBERA, Josep Ramon. *La teoria del nacionalisme a França*. València: Afers, 2003.

LA IDENTITAT NACIONAL

L'autoconsciència de grup derivada de la cultura nacional és un dels elements que ens permet parlar de la identitat nacional. La identitat nacional és aquell procés pel qual un conjunt d'ideals i valors heretats del passat —que inclouen records històrics, mites, valors, tradicions i símbols— configuren una identitat col·lectiva que els membres d'una nació comparteixen com a patrimoni distintiu o amb el que s'identifiquen.¹² Segons Smith, el model estàndard occidental d'identitat nacional inclou els components següents: un territori històric o patri, una comunitat política, la igualtat politicolegal dels seus integrants, una cultura cívica col·lectiva formada per records històrics i mites col·lectius i una economia unificada que permet la mobilitat territorial dels seus membres.¹³ De la mateixa manera que en la identitat personal, el procés d'identificació del subjecte és continu i dinàmic també a les identitats nacionals. Cada nova generació reconstitueix i transforma els components o recursos etnosimbòlics que formen part del seu etnopatrimoni distintiu. Encara que alguns, com la llengua, poden ser fonamentals, cap no pot ser considerat necessàriament perpetu i definitiu.

CULTURA NACIONAL I MEMÒRIA COL·LECTIVA

Alguns elements del sistema simbòlic de les cultures nacionals són la música, la poesia, la llengua, la geografia o el territori, la història, les banderes, els mapes, els mites, la vida i les gestes dels herois i de les figures il·lustres, els llibres de text, els llocs monumentals, els espais públics, els emblemes, les cerimònies commemoratives...

12. SMITH, Anthony. «Interpretacions de la identitat nacional». A: GUIBERNAU, Montserrat (ed.). *Nacionalisme. Debats i dilemes per a un nou mil·lenni*. Barcelona: Proa, 1999, pp. 119-142.

13. SMITH, Anthony. *La identidad nacional*. Madrid: Trama, 1997.

Parlem de mecanismes socials, d'objectes materials o immaterials presents en l'imaginari social que realitzen una funció simbòlica i de rememoració: la de fer present l'absent, la de permetre que els grups socials o nacionals recordin de manera conjunta, tinguin una identitat comuna i aconseguixin passar de la multiplicitat d'experiències i records representats individualment a la unitat d'una memòria col·lectiva. Paul Ricœur defineix la memòria (o fenomen mnemònic) com la presència en la ment d'una cosa absent que, a més, ja no és, però que va ser. El record, ja sigui evocat simplement com a presència, i per aquesta raó com a *pathos*, o buscat activament en l'operació de la rememoració —conclusió final de l'experiència del reconeixement— és representació. A més, defineix la memòria col·lectiva com una selecció d'empremtes deixades pels esdeveniments que van afectar el curs de la història d'un grup humà i a la qual es reconeix el poder d'escenificar aquests records comuns o compartits amb ocasió de festes, de rituals o de celebracions públiques.¹⁴

Avishai Margalit,¹⁵ en parlar d'una ètica del record col·lectiu, farà precisament la distinció entre record en comú (acumulació de records individuals sobre un mateix episodi viscut) i record compartit (o record que integra en una versió única les diverses perspectives individuals viscudes d'un mateix esdeveniment). La memòria col·lectiva té a veure clarament amb el que Margalit anomena records compartits i que ell vincula a una comunitat de memòria o comunitat de record. La virtut del record compartit és que permet incloure tant un sentit sincrònic com diacrònic del record. El membre d'una comunitat de memòria està en relació amb els records de la seva generació i de les anteriors i futures generacions en una successió de transicions generacionals que es projecta en el temps: com a herència (passat), com a compromís (present) i com a projecte (futur). Això permet atribuir al record compartit cinc característiques:

- 1) Qualsevol record compartit (cultural, polític o espiritual) va vinculat a una tradició, és un *record tancat*, l'única versió del

14. RICŒUR, Paul. *La memoria, la historia, el olvido*. Madrid: Trotta, 2003.

15. MARGALIT, Avishai. *Ética del recuerdo*. Barcelona: Herder, 2002.

passat que la comunitat autoritza com a canònica (això el diferencia del treball crític de les ciències històriques).

- 2) El record compartit d'un esdeveniment històric que es remunta més enllà de l'experiència de tots els que estan vius és *record de record*.
- 3) Quan passa això amb un record compartit remot no s'acostuma a arribar a l'esdeveniment històric real, sinó al *relat* d'un esdeveniment.
- 4) Per això el record col·lectiu està més a prop del *creure* que del saber.
- 5) El record compartit té el sentit d'un *record de vida* (o «mite vivent»).

L'alta significació del relat d'un record compartit empeny la comunitat a reviuire la seva essència, a convertir-lo de nou en una experiència de vida, en un element revivificador. La revivificació (i en menor mesura la commemoració) —dirà Margalit— «no és només un acte d'identificació sinó de real identitat».¹⁶ Donem vida al record i, en un sentit espiritual, als nostres avantpassats. És, doncs, el record el que dona supervivència (i projecció) a la comunitat.

Hi ha, per tant, força coincidència en les reflexions de Margalit i la posició de Renan quan aquest afirma que en tota nació hi ha «la possessió d'un ric llegat comú de records».¹⁷ Són, al cap i a la fi, unitats de sentit o fragments simbòlics que la voluntat dels individus o el temps ha convertit en elements constitutius d'una comunitat. Precisament, perquè la fragilitat de les identitats col·lectives depèn de la seva existència continuada, és a dir, de la seva difícil relació amb la temporalitat, el desig de continuïtat (expressat en les dimensions cultural i política del nacionalisme) es projecta sobre la mobilització de la memòria, la qual —amb la seva funció narrativa— arriba a ser guardiana de la identitat, eina justificadora i al mateix temps element constituent i integrador de la nació.

16. *Ibíd.*, p. 59.

17. RENAN, ERNEST. «Què és una nació». *L'Espill*, 7, 2001, p. 129.

ELS LLOCS DE MEMÒRIA

Per aquest motiu, alguns dels components de les cultures nacionals són al mateix temps mecanismes de construcció nacional i autèntics llocs per al record, llocs de memòria revestits d'una important càrrega de significació simbòlica, perquè ajuden a portar al present records específics del passat en forma d'imatges i integrar-los en el nostre sistema de valors. L'elaboració de la memòria, en el marc de la construcció de les identitats nacionals a què ens referim, inclou un procés de projecció retrospectiva (cap al passat) que serveix per legitimar el present, per donar ple sentit al context actual on és enunciat. En aquest sentit, la memòria no té tant una funció històrica com d'instrumentalització política; es tracta de convertir-la en un procés d'«objectivació» del passat que permeti delimitar o diferenciar simbòlicament la identitat d'una comunitat nacional.¹⁸ Sovint, els llocs de memòria són els elements bàsics de la producció simbòlica de la diferència nacional.

Segons P. Nora, les històries nacionals estan fetes d'una multitud de llocs de memòria, episodis exemplars o edificants que s'han revestit d'un significat simbòlic emotiu i persistent. Si el passat, com deia Fernand Dumont, envia les seves marees fins a nosaltres, els llocs de memòria són «aquelles petxines que queden a la vora quan es retira el mar de la memòria viva»,¹⁹ illots de passat conservats, és a dir, són indicis de rememoració (*reminders*), inscripcions, indicadors o marques exteriors encaminats a protegir contra l'oblit; autèntiques empremtes materials on perviu, es rememora i es transmet el passat; elements o pràctiques que ordenen la producció de sentit social sobre el passat i de la identitat col·lectiva; llocs o espais on s'encarna i representa la memòria que dóna sentit i orientació a la trajectòria històrica d'una col·lectivitat; relats col·lectius que han

18. NORA, Pierre (dir.). *Les lieux de mémoire*, vol. 1. París: Gallimard, 1984; i MICHONNEAU, Stéphane. «Políticas de memoria en Barcelona al final del siglo XIX». A: GARCIA ROVIRA, Anna Maria (ed.). *España, ¿nación de naciones?* Madrid: Marcial Pons, 2002, pp. 101-120.

19. NORA, Pierre, *ibíd.*, XXIV.

aconseguit vincular al voltant del temps determinats esdeveniments i llocs on s'inscriuen els nostres records, reforçats mitjançant commemoracions, monuments i celebracions públics.

Nora atorga fins a tres sentits simultanis al mateix terme: 1) un sentit material (com un dipòsit d'arxius), que fixa els llocs de memòria en realitats «donades», manejables; 2) un sentit simbòlic (com un minut de silenci), capaç d'atraure el màxim de sentit en el mínim de signes, i que a través de la imaginació garanteix la cristallització dels records i la seva transmissió, i 3) un sentit funcional (com un manual escolar, un testament, una associació d'antics combatents, unes eleccions), capaç de conduir al ritual.

La forja de la tradició consisteix, generalment, en la gestió del record, en els itineraris de memòria escollits, en la manera de seleccionar, d'emmarcar, d'interpretar i de valorar els enllaços dels records i en la manera de dramatitzar els relats (els mites o les llegendes fundacionals) o de disposar dels centres «sagrats» de pelegrinatge històric.

A més de la tasca memorialista de datació del temps hi ha la tasca de localització dels espais singulars. Tant el temps com l'espai es construeixen socialment, perquè els llocs de memòria són també memòria de llocs. El que es recorda sovint va intrínsecament associat a llocs (*topoi, loci*), a aquell espai o emplaçament concret —el territori nacional (*Homeland, Heimat*), el paisatge— carregat de significat o on l'esdeveniment «va tenir lloc». Es construeixen d'aquesta manera una història i una geografia (*Heimatkunde*) patriòtiques.

En l'estudi de la topografia llegendària del cristianisme, per exemple, fixada en els llocs de culte (el llac de Tiberíades, el turó de Sió, el mont de les Oliveres, el Gòlgota, el Sant Sepulcre, etc.), Maurice Halbwachs va trobar un element clau on donar suport a la creença col·lectiva.²⁰ Establim així, conscientment o inconscientment, un parentiu entre els nostres records i els llocs considerats

20. HALBWACHS, Maurice. *La topographie légendaire des Évangiles en Terre Sainte*. París: Presses Universitaires de France, 1941.

notables, dignes de veneració o pelegrinatge. Una cosa semblant passa amb el procés de construcció nacional de l'espai. «El territori —afirma James Anderson— és un *receptacle del passat en el present*. L'excel·lent història de la nació es materialitza en l'excel·lent porció del territori ocupat per la nació. És la terra-mare, la primitiva terra dels avantpassats, més antiga que qualsevol Estat, la mateixa terra que va ser testimoni de les grans gestes, els orígens mítics. El temps ha passat, però l'espai encara queda aquí.»²¹ D'aquesta manera, en la construcció nacional hi ha al mateix temps un procés de territorialització de la història i d'historicitat del territori que es plasma visualment i simbòlicament en el paisatge. La cartografia de la memòria, en definitiva, es projecta també sobre l'espai. A la topografia nacional catalana, per exemple —que inclou llocs emblemàtics com Montserrat, el Canigó, Poblet, Ripoll, etc.—, també hi ha hagut «llocs de vergonya», de mort, d'humiliació i d'afflicció, reconquerits després simbòlicament com a monuments a la vida. És el cas de la Ciutadella de Barcelona (fortalesa defensiva construïda per les tropes borbòniques castellanques després de 1714 per evitar la revolta dels catalans), convertida al final del XIX pels barcelonins en parc cívic i poblada d'estàtues i de bustos de personalitats i catalans il·lustres. O el del castell de Montjuïc (on el 15 d'octubre de 1940 va ser afusellat per les tropes franquistes el president de la Generalitat, Lluís Companys), que acabarà acollint el 27 d'octubre de 1985 el Fossar de la Pedrera com a recordatori de tots aquells catalans que van morir executats durant el franquisme. O el del Fossar de les Moreres, antic cementiri parroquial on estan enterrats els que van defensar la ciutat de Barcelona el 1714 i avui convertit en símbol de la lluita per la independència de Catalunya. O, encara més recentment, el de l'antic mercat del Born (construït entre 1873 i 1876), sota els fonaments del qual s'han descobert vuit mil metres quadrats de restes arqueològiques d'aquesta zona de la ciutat arrasada al segle XVIII per les tropes de Felip V. Alguns d'aquests llocs, conjunta-

21. Citat a NOGUÉ, Joan. *Nacionalismo y territorio*. Lleida: Milenio, 1998. Les cursives són nostres.

ment amb l'actual ubicació de l'estàtua dedicada a Rafael Casanova, constitueixen veritables itineraris de processó cívica dins l'espai urbà barceloní amb una alta concentració simbòlica.

Per això és important conèixer els complexos mecanismes i la dinàmica de la memòria col·lectiva:

- 1) els mecanismes de selecció i memorització dels records i el perfil dels responsables d'aquesta selecció;
- 2) els mecanismes de recepció, manteniment, educació i transmissió de la memòria (rememoració, commemoració, repetició, ordenació, estilització, associació o encadenament cronològic d'esdeveniments o episodis singulars o fundacionals);
- 3) els mecanismes d'actualització i reinterpretació dels records, d'adormiment i despertar de la memòria, i també
- 4) els mecanismes i usos de l'oblit.

Tots aquests elements contribueixen a construir la memòria col·lectiva, a reescriure el relat que *a)* dona continuïtat als records compartits per la nació; *b)* crea vincles sentimentals d'identificació, filiació, lleialtat i inclusió, i *c)* delimita les seves línies de diferenciació cultural davant d'altres nacions.

En bona part, la memòria col·lectiva és el component central de, i la que dona continuïtat a, la identitat nacional i la que permet la (re)construcció nacional, sobretot perquè afavoreix la familiarització progressiva amb el passat a través d'un veritable recorregut iniciàtic d'aculturació que passa pels relats rebuts a través d'un vincle transgeneracional format pel nucli familiar, les xarxes de parentiu, els grups primaris i socials, etc. fins a accedir a la memòria dels avantpassats, la memòria ancestral. Aquests grups influeixen, mitjançant un procés d'interiorització, en la constitució de la consciència col·lectiva fins al punt d'aportar memòries afectivament marcades. S'està construint, en definitiva —gràcies a la dimensió declarativa de la memòria—, el pont que permet transitar de la memòria viscuda per nosaltres a la memòria històrica mantinguda i transmesa per les generacions anteriors fins a arribar a una memòria integral que reuneix la memòria individual, la memòria col·lectiva i la memòria històrica. S'uneixen

d'aquesta manera passat i present, espai d'experiència i horitzó d'expectatives. Aquest és un dels elements que afavorirà, alhora, en el pla simbòlic el sentiment de vincle de filiació nacional. Quan això passi, la identitat nacional es convertirà en un projecte revolucionari capaç de convertir una població en un poble i de fer d'aquest poble un subjecte col·lectiu autònom.

LA DIMENSIÓ IMAGINADA DE LA MEMÒRIA COL·LECTIVA

Els sistemes simbòlics de què parlem són, doncs, formacions discursives o mecanismes narratius dinàmics de construcció nacional. Com ja hem dit, tota narrativa nacional inclou una certa interpretació, selecció, adaptació i manipulació de la memòria històrica i una certa integració o assimilació de nous trets culturals del present. En el sistema simbòlic de tota comunitat nacional sempre hi ha, per tant, una part de continuïtat històrica i un component —com diu Anderson— construït o imaginat.²² Segons Bernard Lewis,²³ sempre hi ha una història recordada (la memòria col·lectiva d'una comunitat), una història recuperada (redescoberta pels historiadors, i que serveix d'eina de reconstrucció nacional) i, en alguns casos, una història inventada que, a causa de la manipulació i l'abús, pot acabar per imposar-se a través dels relats institucionals o escolars convertits en història «autoritzada» o a través de les commemoracions «oficials». No és estrany que la temptació de «tancament identitari o control de la memòria», o els intents d'imposar o patrimonialitzar un cànon memorialístic provoquin batalles culturals o la construcció de noves memòries entre els mateixos membres d'una nació.

Però la dimensió imaginada o inventada de la memòria col·lectiva no ha de ser forçosament valorada de manera negativa o falsejadora de l'experiència viscuda, sinó també i sobretot com un component

22. ANDERSON, Benedict. *Comunidades imaginadas. Reflexiones sobre el origen y la difusión del nacionalismo*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1993.

23. LEWIS, Bernard. *La historia recordada, rescatada, inventada*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1979.

reflexiu necessari en l'acte de la representació del record. Aquest problema va ser observat en el seu moment per Cornelius Castoriadis quan, en definir el concepte d'*imaginari col·lectiu*, trobava dues accepcions diferents: 1) la d'una història absolutament inventada, i 2) la d'un desplaçament de sentit atorgat a uns símbols disponibles, és dir, la capacitat d'un grup de persones de reinvestir de significació un símbol aparentment banal per als altres.²⁴ És aquest segon sentit de la imaginació el que volem ara destacar, perquè el factor essencial que determina l'existència d'una nació no són les seves característiques tangibles (sempre susceptibles de transformacions substancials), sinó la imatge que els seus membres es formen de si mateixos.²⁵

No hi ha identitat sense memòria i no hi ha memòria sense intel·ligència, és a dir, sense treball de la consciència;²⁶ memòria i consciència són una sola i mateixa cosa. La pertinença a una cultura nacional implica apropiari, interioritzar i compartir un determinat univers simbolicocultural, és a dir, un conjunt o nucli bàsic de representacions socials característiques i, sobretot, disposar de la clau interpretativa de significació d'aquestes representacions. No és tan important retenir tots els continguts de la cultura nacional, sinó el sistema de nexes que organitza aquests continguts. Sense la participació a la xarxa simbòlica del col·lectiu, l'assignació de sentit a les accions (passades o presents) del grup és impossible o incorrecta: no sabríem llegir, comprendre ni avaluar els fets. Recordar, en el sentit que utilitzem el verb, també és imaginar, és fer present en l'esperit, dins d'una determinada trama simbòlica compartida, una imatge del que ja no existeix; és intentar omplir la nostra intel·ligència d'un sistema complex de representacions. L'absència en la realitat (del fet recordat) la supliment amb la seva presència en el nostre esperit. La cadena conceptual del discurs de la memòria passa, necessàriament, almenys per aquests tres enllaços: presència, absència i representació. La memòria, per tant,

24. CASTORIADIS, Cornelius. *La institución imaginaria de la sociedad*, vol. II. *El imaginario social y la sociedad*. Barcelona: Tusquets, 1989.

25. CONNOR, Walker. *Etnonacionalismo*. Madrid: Trama, 1998.

26. HALBWACHS, Maurice. *La mémoire collective*. París: Presses Universitaires de France, 1950.

és sempre memòria reflexiva; ha de relacionar absència i presència, distància i actualitat; ha d'aconseguir, mitjançant l'esforç intel·lectual, fer passar una representació esquemàtica a una representació plena d'imatges. Quan recordem/imaginem no presentem (i encara menys inventem), sinó que re-presentem, convertim l'empremta mental en relat. En convertir la representació en relat, la dimensió declarativa de la memòria es carrega d'interpretacions immanents al propi relat. En el cas de la memòria col·lectiva, cada subjecte ha de ser capaç de vincular el procés personalitzat de representació amb la versió o versions socialment acceptades dels records compartits (el que Margalit deia «versió canònica»²⁷). Lluny, doncs, d'assentar-se en una simple «recuperació» del passat, les identitats són les diferents maneres en què som col·locats i ens col·loquen dins de les narracions del passat,²⁸ formes discursivament construïdes amb capacitat per configurar un subjecte nacional. Per aquest motiu, la realitat de les identitats nacionals es percep millor mitjançant l'anàlisi de les narratives i les imatges dels que representen la comunitat imaginada als altres,²⁹ és a dir, les representacions que d'ells mateixos tenen els subjectes.

Per tant, la comunitat nacional, en la mesura que (re)actualitza i dóna continuïtat al passat, és una comunitat política imaginada.³⁰ No obstant això, insistim, imaginar no vol dir necessàriament inventar nacions allà on no existeixen,³¹ crear ficció o falsificar,³² o com dirà Hobsbawm, practicar per part de les classes dirigent i burgesa un exercici deliberat d'enginyeria social.³³ Les comunitats nacionals són imaginades però no imaginàries. Tota forma d'identitat cultu-

27. MARGALIT, Avishai. *Ética del recuerdo*. Barcelona: Herder, 2002.

28. FISHMAN, Joshua. *Llengua i identitat*. Alzira: Bromera, 2001.

29. SMITH, Anthony. «Interpretacions de la identitat nacional». A: GUIBERNAU, Montserrat (ed.). *Nacionalisme. Debats i dilemes per a un nou mil·lenni*. Barcelona: Proa, 1999, pp. 119-142.

30. ANDERSON, Benedict. *Comunidades imaginadas. Reflexiones sobre el origen y la difusión del nacionalismo*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1993.

31. GELLNER, Ernest. *Naciones y nacionalismo*. Madrid: Alianza, 1994.

32. KEDOURIE, Elie. *Nacionalismo*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1988.

33. HOBBSAWM, Eric; RANGER, Terence. *La invenció de la tradició*. Vic: Eumo, 1988.

ral (no només la nacional) implica una manera concreta d'imaginar, una manera d'utilitzar el recurs intersubjectiu del llenguatge i de representar-nos culturalment. Anderson caracteritza la nació com una comunitat política imaginada perquè els membres de la nació «no coneixeran mai la majoria dels seus compatriotes, no els veuran ni tan sols sentiran parlar d'ells, però en la ment de cada un viu la imatge de la seva comunió».³⁴ El col·lectiu nacional és una abstracció de la qual els seus membres es fan un concepte (o una imatge) i amb la qual s'identifiquen. Des d'aquesta perspectiva, la nacionalitat no és res més que un mecanisme simbòlic i comunicatiu al voltant del qual els individus poden imaginar-se com una unitat i identificar-se amb els seus veïns.³⁵ El que fem no és altra cosa que construir-nos discursivament a partir d'aquelles descripcions de nosaltres mateixos amb què solem identificar-nos. Som i ens descrivim gràcies al llenguatge: en el llenguatge i a través del llenguatge. La identitat (nacional) acaba sent una representació o autoimatge (o conjunt de representacions compartides) amb la qual ens identifiquem. (Per aquest motiu, en l'actual societat de la informació, els combats polítics per les identitats sovint acaben sent combats narratius, culturals, per captar les identifications, per tenir poder per produir el nosaltres nacional i per aconseguir autoritat semàntica sobre un col·lectiu determinat.)

Quan es vincula memòria personal, memòria col·lectiva i memòria històrica el que es fa és representar narrativament una certa hermenèutica de la nació. La consciència de pertinença i continuïtat nacional dóna lloc a la necessitat de la narració de la pròpia identitat, en la selecció acurada d'un conjunt de significats del llenguatge susceptibles d'evolució. Aquest esquema dinàmic del procés constitutiu de la identitat nacional es complementa amb la idea gadameriana de «fusió d'horitzons» en què, segons el filòsof alemany, en tota situació hermenèutica sempre hi ha presents tres horitzons bàsics: 1) l'horitzó històric i cultural dins del qual se situen els intèrprets; 2) l'horitzó del fenomen passat que els intèrprets intenten comprendre en el pre-

34. ANDERSON, Benedict. *Ibíd.*, p. 23.

35. BARKER, Chris. *Televisión, globalización e identidades culturales*. Barcelona: Paidós, 2003.

sent (interpretació vertical), i 3) l'horitzó extracultural amb què els intèrprets entren en contacte (interpretació horitzontal). L'esquema gadamerià ajuda a entendre millor els canvis graduals de significació de la identitat nacional derivats de la interacció constant d'horitzons diversos.³⁶ Per això, dirà Nora, la memòria «està en evolució permanent, oberta a la dialèctica del record i de l'amnèsia, inconscient de les seves deformacions successives, vulnerable a totes les utilitzacions i manipulacions, susceptible de llargues latències i de constants revitalitzacions».³⁷ Les narracions són polisèmiques i la tasca reinterpretativa és constant perquè s'hi projecten les nostres expectatives i anticipacions. La memòria continua vigent, és memòria viva en la mesura que continua tenint capacitat d'interpel·lació, d'influir en el present, de mantenir —gràcies a les seves noves relectures— un grau de significació nacional. La memòria continua viva en la mesura que no tan sols la *reproduïm* en la seva significació textual, sinó que arriba a convertir-se en *producció* dels actors polítics del present.

BIBLIOGRAFIA

- ASSMANN, Aleida. *Construction de la mémoire nationale. Une brève histoire de l'idée allemande de Bildung*. París: Maison des Sciences de l'Homme, 1994.
- AUTORS DIVERSOS. «Les narracions de la història». *L'Avenç*, 281 (juny del 2003).
- AUTORS DIVERSOS. «La Catalunya real». *Revista de Occidente*, 244 (setembre del 2001).
- BASTIDA FREIXEDO, Xacobe. «La identidad nacional y los derechos humanos». A: CALVO GARCÍA, Manuel (coord.). *Identidades culturales y derechos humanos*. Madrid: Dykinson, 2002, pp. 109-159.
- BERGSON, Henri. *La perception du changement*. París: Presses Universitaires de France, 1959.

36. KARMIS, Dimitrios. «Pluralisme et identité(s) nationale(s) dans le Québec contemporain: clarifications conceptuelles, typologie et analyse du discours». A: GAGNON, Alain-G. (eds.). *Québec: État et société*. Montréal: Québec Amérique, 2003, pp. 85-116.

37. NORA, Pierre (dir.). *Les lieux de mémoire*, vol. I. París: Gallimard, 1984, p. xix.

- BETTINI, Maurizio. «Contra las raíces. Tradición, identidad, memoria». *Revista de Occidente*, 243, 2001, pp. 79-97.
- BOURDIEU, Pierre. «La ilusión biográfica». *Historia y Fuente Oral*, 2, 1989, pp. 29-35.
- BUSQUETS, Lluís; BASTONS, Carles. *Castilla y Catalunya frente a frente*. Barcelona: Ediciones B, 2003.
- CASTIÑEIRA, Àngel. «Nacionalismos». A: CORTINA, Adela (dir.). *10 palabras clave en filosofía política*. Estella: Verbo Divino, 1998.
- . *Catalunya com a projecte*. Barcelona: Pòrtic, 2001.
- . *Ens fans o ens fem? La transmissió de valors avui*. Barcelona: Proa, 2004.
- CHEBEL, Malek. *La formation de l'identité politique*. París: Payot, 1998.
- DEFEZ, Antoni. «Memoria, identidad y nación». A: FAERNA, A. M. i TORREVEJANO, M. (eds.). *Identidad, individuo e historia*. València: Pre-Textos, 2003, pp. 287-300.
- DURKHEIM, Émile. *Textes*, vol. III. París: Minuit, 1975, pp. 220-224.
- ERIKSON, Erik. *Identidad, juventud y crisis*. Buenos Aires: Paidós, 1968.
- GIFREU, Josep. *El meu país. Narratives i combats per la identitat*. Lleida: Pagès, 2001.
- GIMÉNEZ, Gilberto. «Materiales para una teoría de las identidades sociales». A: VALENZUELA ARCE, José Manuel (coord.). *Decadencia y auge de las identidades. Cultura nacional, identidad cultural y modernización*. México: Plaza y Valdés, 2000, pp. 45-78.
- GLOVER, Jonathan. «Naciones, identidad y conflicto». A: MCKIM, Robert i McMAHAN, Jeff (comp.). *La moral del nacionalismo*, vol. I. Barcelona: Gedisa, 2003, pp. 27-52.
- GROSSER, Alfred. *Las identidades difíciles*. Barcelona: Bellaterra, 1999.
- GUIBERNAU, Montserrat. *Los nacionalismos*. Barcelona: Ariel, 1996.
- . «Catalunya: comunitat política en l'era global». *Idees*, 6 (abril-juny del 2000), pp. 97-103.
- HALBWACHS, Maurice. *Les cadres sociaux de la mémoire*. París: Librairie Félix Alcan, 1925.
- LAMO DE ESPINOSA, Emilio. «La normalización de España». A: MORALES MOYA, A. (coord.). *Nacionalismos e imagen de España*. Madrid: Sociedad Estatal España Nuevo Milenio, 2001, pp. 155-186.
- MACINTYRE, Alasdair. *Tras la virtud*. Barcelona: Crítica, 1987.
- MACLURE, Jocelyn. «Récits et contre-récits identitaires au Québec». A: GAGNON, ALAIN-G. (dir.). *Québec: État et société*. Montréal: Québec Amérique, 2003, pp. 45-64.
- MELUCCI, Alberto. *Vivencia y convivencia*. Madrid: Trotta, 2001.

- MOUNIER, Emmanuel. *Obras completas*, vol. II. Salamanca: Sígueme, 1988.
- NORA, Pierre. «La perte et la conquête», 1999. <http://www.ulaval.ca/scom/Au.fil.des.evenements/1999/06.23/nora.html>.
- NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manoel. *Los nacionalismos en la España contemporánea (siglos XIX y XX)*. Barcelona: Hipótesis, 1999.
- PALTI, Elías. *La nación como problema. Los historiadores y la «cuestión nacional»*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 2003.
- PÉREZ AGOTE, Alfonso. «La identidad colectiva: una reflexión abierta desde la sociología». *Revista de Occidente*, 56 (gener del 1986), pp. 76-90.
- PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio et al. *La gestión de la memoria. La historia de España al servicio del poder*. Barcelona: Crítica, 2000.
- RICŒUR, Paul. *Tiempo y narración*, vol. I. Mèxic: Siglo XXI, 1985.
- . «Le pardon peut-il guérir?». *Esprit* (març-abril del 1995), pp. 77-82.
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, Mariano. *El problema de la identidad personal*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2003.
- ROSSI, Paolo. *El pasado, la memoria, el olvido*. Buenos Aires: Nueva Visión, 2001.
- SÁEZ, Ferran. *Què (ens) passa? Subjecte, identitat i cultura en l'era de la simulació*. Barcelona: Proa, 2003.
- SEBALD, Winfried Georg. *Sobre la historia natural de la destrucción*. Barcelona: Anagrama, 2003.
- TAYLOR, Charles. *La ética de la autenticidad*. Barcelona: Paidós, 1994.
- TERRICABRAS, Josep Maria. *Raons i tòpics. Catalanisme i anticatalanisme*. Barcelona: La Campana, 2001.
- TODOROV, Tzvetan. «La fiamblera y la bomba». *La Vanguardia*, 6 d'agost de 2003.
- VALENZUELA ARCE, José Manuel (coord.). *Decadencia y auge de las identidades. Cultura nacional, identidad cultural y modernización*. Mèxic: Plaza y Valdés, 2000.